

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті досліджено закономірності формування фінансової поведінки домогосподарств в Україні. Виявлені дисбаланси в організації фінансів домогосподарств. Запропоновані заходи щодо оптимізації фінансової поведінки населення в Україні.

The article deals with the regularities of formation of financial behavior of domestic households. Identified imbalances in the organization of household finances. Proposed mechanisms for optimizing financial behavior of the population in Ukraine.

Ключові слова: фінанси домогосподарств, фінансовий потенціал, фінансова поведінка, оптимізація фінансової поведінки.

Вступ. Досвід розвинених країн свідчить, що важливу роль у забезпеченні економічного зростання, стабілізації фінансового сектору відіграють фінанси домогосподарств. Саме вони стають головним джерелом інвестування в розвиток реального сектору економіки.

Особливо зростає роль фінансів населення в умовах сучасного розвитку України, коли вітчизняні підприємства відчувають значний дефіцит не лише інвестиційних ресурсів, а й ресурсів фінансового забезпечення поточної діяльності, а нестабільність світового господарства, організаційно-інституційна недосконалість національної економічної системи обмежують приток іноземних інвестицій. Саме це обумовлює значимість й актуальність дослідження фінансів вітчизняних домогосподарств та пошук напрямів їх оптимізації відповідно загальній меті сталого якісного розвитку національної економіки, зростання добробуту населення.

Різні аспекти економічної й фінансової поведінки домогосподарств досліджені в роботах іноземних авторів: А. Бальцеровича, Т. Богомолова, Дж. Бьюкенена, Дж. М. Кейнса, А. Маршала, Ф. Модільяні, Д. Норта, А. Ослунда, В. Радаєва, І. Розмаїнського, Дж. Сакса, А. Сміта, Дж. Ходжсона, М. Фрідмена тощо. Серед вітчизняних науковців можна відзначити вклад О. Ватаманюка, Т. Кизима, Л. Миргородської, М. Литвак, С. Панчишина й ін. Достатнього висвітлення в економічній літературі отримали питання визначення суті, чинників, типів, моделей, стратегій фінансової поведінки домогосподарств, їх теоретичне обґрунтування. Однак, щодо аналізу сучасного стану організації фінансів населення в умовах трансформації національної економіки, то цей аспект потребує подальшого розвитку з метою оптимізації фінансової поведінки домогосподарств у контексті стабілізації фінансової системи України та забезпечення сталого соціально-економічного зростання.

Метою статті є дослідження фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств та розробка заходів щодо підвищення ефективності організації фінансів населення в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Основна частина. Участь домогосподарств у фінансово-економічній системі визначається, перш за все, їх потенціалом як сукупністю фінансових ресурсів й фінансового багатства, яку можна використати для задоволення власних потреб, а, по-друге, здатністю ефективно використати цей потенціал. Саме особливості формування, розподілу та використання останнього під впливом сукупності факторів обумовлює дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів, що й визначає переважну модель фінансової поведінки населення.

Отже, зростання ролі фінансів домогосподарств обумовлює формування їх фінансового потенціалу та оптимізацію моделі, стратегії фінансової поведінки населення як значимі чинники впливу на соціально-економічний розвиток країни та індивідів в цілому.

Теоретичний аналіз фінансів населення дозволяє визначити, що основними чинниками фінансового потенціалу є обсяг і структура доходів; обсяг і структура заощаджень; забезпеченість житлом або іншим майном; обсяг і структура фінансових активів; заборгованість домогосподарств; споживча та заощаджувальна поведінка. В свою чергу, модель й стратегія фінансової поведінки формується під впливом таких основних факторів: політична й соціальна стабільність; рівень довіри до держави, фінансової системи; рівень розвитку фінансового ринку та його інфраструктури; економічна й фінансова грамотність; правова система; соціально-психологічні та соціально-культурні стереотипи тощо. В результаті, відповідно ціннісним орієнтаціям, стандартам фінансового споживання, раціональності або ірраціональності прийняття рішень, очікуванням, ризикам та гарантіям домогосподарства обирають між стратегіями фінансової активності, тобто стратегіями участі в операціях фінансового ринку, та фінансовою пасивністю. В свою чергу, фінансова активність реалізується через функції споживання, збереження, інвестування, що й визначає відповідні моделі поведінки. Важливо, також, щоб ця активність сприяла зменшенню боргів, вивільненню коштів із поточного споживання на користь їх погашення, а не, навпаки, сприяла зростанню

запозичень й використанню заощаджень, майна на поточне споживання, тобто була фінансово позитивною, а не фінансово негативною.

Оцінка сучасного стану фінансової системи України демонструє наступне. За даними АУБ на руках населення знаходиться від 40–60 млрд дол. США [1], в той час як ВВП України в 2010р. за середньозваженим курсом становив 138 млрд дол. США [2]. Приріст готівкових доларів США та євро поза банківською системою в 2010 р. становив 7,3 млрд дол. США, що лише трохи менше, ніж в 2009 р. – 9,7 млрд дол. США [2]. За офіційними даними [3] доходи населення в 2010 р. зросли на 18,2% в порівнянні з попереднім, в той же час використання та нагромадження не фінансових активів – на 119,7%, фінансових активів – на 90,8%. Тобто можна узагальнити, що, не дивлячись на нестабільність фінансово-економічної системи, домогосподарства володіють значним фінансовим потенціалом. В той же час, депозити фізичних осіб в іноземній валюті на кінець 2010 р. становили лише 1,6 млрд дол. США, або 59% загальних вкладів [4]. Тобто можна зробити висновок, що населення має заощадження, але переважною стратегією їх формування є заощадження в готівці. Такий стан речей є загрозою для фінансово-економічної безпеки України: готівкові заощадження не лише виключаються з інвестиційних ресурсів реального сектору, а й зменшують споживання як стимул для здійснення інвестицій.

Достатньо високий рівень заощаджень населення в Україні, не дивлячись на стан національної економіки (до категорії бідних офіційно за даними Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України в 2010 р. належить кожна третя родина [5]), можна пояснити наступним.

По-перше, висока схильність до заощаджень є наслідком низького рівня довіри до держави, фінансової системи, бізнесу, що сформувалося в результаті довготривалої політичної та соціальної нестабільності, злиття політики й бізнесу, подальшого розшарування суспільства. За дослідженнями Research&Branding Group [6] серед переважного використання грошових коштів у випадку отримання додаткових 15-20 тис. грн відкласти «про запас» готові 38,1% населення України, в той час, як витратити на фінансові активи лише 7,5% (кредити (4,8%), страхування (1,8%), цінні папери (0,9%)). Останнє, окрім того, можна пояснити недостатнім рівнем економічної й фінансової грамотності населення, що збільшує ризик й транзакційні витрати індивідуальних інвесторів. Згідно дослідженню компанії InMind [7] 30% населення України не залучені у фінансову статистику, тобто ніколи не мали депозитів і не брали кредитів. В той же час, 42% домогосподарств використовують заощаджувальну стратегію [6].

По-друге, відносно високий рівень заощаджень є результатом сильної соціальної, галузевої, територіальної диференціації доходів домогосподарств; старіння населення; невизначеності щодо пенсійного й соціального, медичного забезпечення; розвитку ринку платних або приховано платних послуг, перш за все, медичних та освітніх. Так, за результатами опитувань [6] 23,2% населення України готові використати зростаючі доходи на освіту та розвиток дітей; на купівлю речей для дому – 22,2%; на лікування – 19,3%.

По-третє, стимулом до заощаджень є трансформація структури споживання на користь збільшення частки відносно коштовних товарів, послуг. 9,2 % населення при додатковому доході в 15–20 тис. грн готові використати заощадження для купівлі більш коштовних речей (нерухомість, автомобіль), 8,3% – додавши до кредиту на покупку землі, авто, дома; 5,2 % – купівлю золота, дорогоцінностей, ювелірних прикрас [6].

По-четверте, чинником формування заощаджень також є розширення можливості реалізації підприємницької здатності – 10% населення використають зростаючі доходи на розвиток власного бізнесу [6].

За офіційними даними [3] в 2010 р. 76% доходів населення було використано на споживання товарів, послуг; на майно й інші трансферти – 7%, нагромадження не фінансових активів – 2%, приріст фінансових активів – 12%. Ці дані свідчать про відносно невисокий рівень заощаджень населення. Однак, якщо врахувати обсяги купівлі населенням рухомого й нерухомого майна, фінансових активів, приріст депозитів домогосподарств (28% в 2010 р. [4]), то реальна частка споживання буде менше. Це підтверджується й даними опитування населення [6], згідно з якими лише 53% домогосподарств в 2009 р. використовували стратегію «споживання». Такі невідповідності можна пояснити високим рівнем тіньового сектору, який, окрім того, сприяє споживанню як формі легалізації тіньового капіталу. В свою чергу, таке стимулювання споживчої функції призводять до зменшення обсягу вивільнення коштів на фінансовому ринку, яка призначена для реального сектору, та зростання обсягу спекулятивного капіталу. В подальшому це зменшує здатність національної економіки фінансово забезпечувати власний розвиток за рахунок внутрішніх джерел. Окрім того, це не лише знижує виробничий потенціал, а й здатність залучати іноземні інвестиційні ресурси.

Аналіз фінансової поведінки домогосподарств не буде повним без оцінки заборгованості. За оцінкою Fitch Ratings [8] на кінець 2010р. рівень проблемних кредитів населення становив 29,6%. Якщо врахувати, що загальний обсяг кредитів домогосподарствам на 1 січня 2011 р. становив 209,6 млрд грн [4], то проблемні кредити досягли 62 млрд грн. При цьому рівень проблемної заборгованості по іпотечним кредитам лише за друге півріччя 2010 р. збільшився з 27% до 29,6% (32,8 млрд грн), по автокредитах – з 20,3% до 27%, в той же час рівень по споживчим зменшився з 33,1% до 29,4% (36,1 млрд грн). Заборгованість населення з оплати житлово-комунальних послуг на початок лютого 2011 р. становила 12,9

млрд грн, середній термін заборгованості населення за всі послуги склав 2,7 місяця [3]. Таку динаміку, звичайно, можна пояснити фінансово-економічною кризою, яка призвела до суттєвого зниження доходів населення, але, сильний вплив мають й неекономічні чинники. Так, якщо 30 % населення України мають кредити [7] й лише 13,4% [5] готові повертати за умови збільшення доходів, можна зробити висновок, що окрім стратегії заощадження в готівці, домогосподарства демонструють й негативну фінансову активність.

Результати дослідження. Таким чином, дослідження фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств дозволяє виявити неефективність організації фінансів населення щодо розподілу та використання їх грошових ресурсів. Так, можна говорити про перевагу споживчої моделі, заощаджень в готівці, ірраціональності фінансових рішень населення, наявності рутинно-еволюційного типу ринкової взаємодії (звичайні норми фінансової поведінки; наявність стереотипів планово-директивної економіки; низька інформованість про події на фінансовому ринку та слабка рефлексія на них; небажання ризикувати; достатньо високий рівень емоційної оцінки фінансової ситуації).

Аналіз причин виявлених диспропорцій процесу розподілу й використання фінансів домогосподарств дозволяє визначити наступне. Враховуючи, що мотивація до заощаджень визначається, по-перше, непередбаченістю, схильністю до накопичення багатства, турботою про споживання й інвестування в майбутньому; по-друге, економічним кліматом (інфляція, безробіття, ставка проценту, стадії бізнес-циклу); по-третє, економічною інформацією; по-четверте, особистими інтересами, по-п'яте, інституційними чинниками (довіра до державних органів, ефективність системи прав, стан банківської системи й фінансового ринку, структура ринку, податкова система), вкрай важливим на рівні держави є розробка системи оптимізації фінансової поведінки домогосподарств.

Головними складовими такої системи відповідно сучасним умовам розвитку національної економіки повинно стати: збільшення учасників процесу заощадження й інвестування на основі зростання доходів населення, вирівнювання територіального, галузевого, соціального розподілу доходів; зростання рівня фінансової та економічної грамотності населення; довіри до держави й фінансових інститутів; активізація розвитку фінансового ринку щодо різноманіття фінансових інструментів, розвитку роздрібною торгівлі фінансовими інструментами та системи страхування; стимулювання інвестиційної діяльності методами бюджетно-податкової, соціальної політики держави, політики щодо регулювання доходів, реформування системи соціального та пенсійного страхування. Важливо зауважити, що збалансувати фінанси домогосподарств за кожним із вище перелічених напрямів можливо лише при активній участі держави на основі ефективних заходів регулювання фінансово-економічної, соціальної діяльності всіх суб'єктів економічної системи.

Література

1. Українці держат на руках 40–60 млрд долларов [Електронний ресурс] // Комерсант.biz. – 29 марта 2009. – Режим доступу : korrespondent.net > ...ukraincy-derzhat...mlrd-dollarov
2. Панченко Ю. Доллар берут на руки [Електронний ресурс] / Ю. Панченко // Комерсантъ. – 31.01.2011. – № 1. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=1576948>
3. Соціально-економічне становище України // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Статистичний бюлетень НБУ. – 2011. – січень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
5. Кожна третя родина в Україні бідна – дослідження // Українська правда. – 25.08.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lifepravda.com.ua> > problem/4c74e5d15058e/
6. Касьян М. Модели финансового поведения украинцев: рациональность или эмоции? / М. Касьян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rb.com.ua> > rus/projects/uacrisis/5212/
7. Косенко А. Банки и кредиты: чего ждать в 2011 году / А. Косенко // ИнтерКредит. – 10.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intercredit.com.ua> > article6004
8. Fitch: уровень проблемных кредитов в украинских банках составляет 56% // Финансовый обзор. – 28.03.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.finobzor.com.ua> > novosti/nid/709

Надійшла 17.04.2011